

पाटबंधारे प्रकल्पासाठीच्या जलाशयातील पाणी
बिगर सिंचनासाठी आरक्षित / मोठ्या प्रमाणात
पाण्याचा हक्क (Bulk Water Entitlement)
मंजूर करणेबाबतचे निकष व कार्यपद्धती.

महाराष्ट्र शासन
जलसंपदा विभाग

शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१८/(५११/१८)/सि.व्य.(धो.)

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.

दिनांक : ०१/१२/२०१८

वाचा -

- १) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण १०.००/(१९/२०००)/ सिंव्य(धोरण), दि.०७/०३/२००१
- २) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण १००१/(१५४/०१)/ सिंव्य(धोरण), दि.२१/०१/२००३
- ३) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण १०.०२/(२०८/०२)/ सिंव्य(धोरण), दि.१०/१२/२००३
- ४) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण १००३/(३१०/०३)/सिंव्य (धोरण), दि.१०/८/२००४
- ५) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१३/(१३१/१३)/सिंव्य (धोरण), दि.१०/०३/२०१५
- ६) शासन निर्णय क्र. कासस २०१५/(१६२/२०१५)/सिंव्य (धोरण), दि.१८/०३/२०१६
- ७) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१५/(४४/२०१५)/सिंव्य (धोरण), दि.१७/११/२०१६
- ८) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१८/(५०/२०१८)/सिंव्य (धोरण), दि.०५/०२/२०१८
- ९) शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१८/(७२/२०१८)/सिंव्य (धोरण), दि.१७/०२/२०१८
- १०) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाचे आदेश क्र.०९/२०१७, दि.२२/०९/२०१७
- ११) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाचे सुधारीत आदेश क्र.१०/२०१८, दि.२५/०६/२०१८
- १२) शासन पत्र क्र. संकीर्ण २०१७/(२३४/१७)/सि.व्य.(धोरण), दि.०४/१/२०१८
- १३) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, शासन निर्णय क्र.टंचाई १००९/प्र.क्र.१३१/ पा.पु.-१४, दि.२७/०८/२००९
- १४) कृषी व प. दु. म. विभाग, शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण ९ २०१४ / प्र.क्र.१७४ / पदुम-४, दि.२७/०८/२००९

प्रस्तावना -

सन २००३ मध्ये राज्याने जलनिती स्विकारली आहे. तदनंतर MMISF Act २००५ व MWRRRA Act २००५ लागू करण्यात आले आहेत.

संदर्भ क्र.१ अन्वये धरणात साठणाऱ्या पाण्याच्या वापराचे सिंचनाच्या दृष्टीने नियोजन करण्याच्या दृष्टीने मार्गदर्शक सूत्रे निर्गमित करण्यात आली आहेत. तसेच संदर्भ क्र. २ अन्वये बिगर सिंचनासाठी पाणी पुरवठा (पिण्यासाठी, औद्योगिक, औष्णिक विद्युत केंद्रे व अन्य सिंचन इतर संस्थांना वापरासाठी) करण्यासाठी सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्यानुसार या कारणांसाठी बिगर सिंचन पाणी पुरवठ्याबाबत शासनाने वेळोवेळी शासन निर्णय परिपत्रके व आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत.

अॅड. आशिष जैसवाल विरुद्ध नागपूर महानगरपालिका व इतर ह्या मजनिप्रा याचिका क्र.८ बाबत दि.१२.०९.२०१८ रोजी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, मुंबई येथे झालेल्या सुनावणीमध्ये दिलेल्या अंतिम निकालानुसार बिगर सिंचन पाणी आरक्षणासंबंधी संदर्भीत शासन निर्णयामध्ये आवश्यक त्या सुधारणा/ स्पष्टीकरण देण्याविषयी आदेशीत करण्यात आले आहे. या आदेशानुसार संदर्भ क्र.२, ३, ४, ५, ८ व ९ मधील शासन निर्णय अधिक्रमीत करून खालीलप्रमाणे सुधारीत शासन निर्णय निर्गमित करण्याचे शासनाच्या विचाराधीन होते.

शासन निर्णय :-

१. संदर्भित शासन क्र. ७ नुसार महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५ कलम १६ (क) (१) नुसार पूर्ण झालेल्या, प्रगतीपथावरील व नियोजित सिंचन प्रकल्पातून विविध प्रवर्गाकरीता खालीलप्रमाणे क्षेत्रीय वाटप (Sectoral allocation) निर्धारित करण्यात आले आहे.

- (१) पिण्यासाठी १५ टक्के
- (२) औद्योगिक १० टक्के
- (३) सिंचन ७५ टक्के

उपरोक्त क्षेत्रीय वाटप टक्केवारी मंजूर प्रकल्प अहवालातील प्रकल्पाच्या वार्षिक पाणी वापरावर परिगणित करावी . (Annual water use as per latest approved project report)

२) पाणी आरक्षण व्याख्या व व्याप्ती :-

बिगर सिंचन पाणी वापर कर्त्यासाठी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण यांच्या वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या निकषानुसार (Criteria for Bulk Water Entitlement) विविध वापरकर्ता प्रवर्गात (sectors) पाणी आरक्षण मंजूर केले जाते.

पाणी आरक्षण मंजूर करतांना शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१५/(४४/२०१५)/सि.व्य (धोरण), दि.१७/११/२०१६ मध्ये नमूद केल्यानुसार सक्षम स्तरावर ते मंजूर केले जाते.

पाणी आरक्षण ही संज्ञा अधिनियमात उल्लेखित नाही. पाणी आरक्षण व पाण्याचे हक्क हे समानार्थी पद्धतीने वापरले जातात. पाणी आरक्षणाची मंजूरी देतांना पुढील ३० वर्षांचा कालावधी विचारात घेऊन भविष्यकालीन पाण्याची गरज परिगणित केली जाते. व त्यानुसार आरक्षण परिमाण काढले जाते. तथापि हे परिमाण म्हणजे पाण्याचा दर वर्षीचा हक्क असे समजून त्याचा वापर करण्याचा व दरवर्षी पाणी नियोजन त्याप्रमाणे करण्याचा कल असतो. वास्तविक हा समज चुकीचा आहे. वाढत्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात दरवर्षी हे आरक्षण परिमाण वाढत जाणे अपेक्षित आहे.

याबाबत क्षेत्रीय स्तरावर संभ्रम असल्याने त्याचे स्पष्टीकरण पुढीलप्रमाणे करण्यात येत आहे.

अ) पाणी आरक्षण (Water Reservation) या संज्ञे ऐवजी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५ कलम (२) (ड) नुसार मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क (Bulk Water Entitlement) ही संज्ञा वापरण्यात यावी.

ब) पाणी आरक्षण मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क (Bulk Water Entitlement) मंजूर करणाऱ्या प्राधिकाऱ्याने मंजुरी आदेशात खालील परिच्छेद नमूद करित जावे.

“This reservation is only the letter of support for the, water supply scheme or the industry as the case may be. Actual quantity of water that will be supplied every year shall be governed by the entitlement granted to the water user entity by the River Basin Agency

based on the population and the reasonable use norm decided by this Authority and the yearly allocation declared by the prescribed Authority on the basis of reservoir contents of the year and shall be subjected to various provisions in the agreement that will be signed by the water user entity with River basin Agency.”

३) पाणी आरक्षण / मोठ्या प्रमाणातील पाणी वापराचा हक्क (Bulk Water Entitlement) मंजूरीचे निकष व दरवर्षी जलाशयातील पाणीसाठ्याच्या परिमाणावर आधारीत तुटीची विविध प्रवर्गात करावयाची विभागणी (Criteria for Bulk Water Entitlement & Sharing water deficit in a year in different sectors) :-

संदर्भ क्र.१२ चे शासन पत्रानुसार विविध बिगर सिंचन पाणी वापरकर्त्यांना पाणी आरक्षण (Bulk Water Entitlement) हे महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाच्या दि.२२/९/२०१७ च्या आदेशात नमूद केलेल्या निकषाप्रमाणे अथवा वेळोवेळी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाने दिलेले निर्देश/ बदलाप्रमाणे मंजूर करीत जावे.

जलाशयात दरवर्षी दि. १५ ऑक्टोबर रोजी उपलब्ध होणारा पाणीसाठा व झालेला खरीप वापर एकत्रितपणे विचारात घेऊन वार्षिक पाणी वापरामधील तुटीची (असल्यास) विभागणी विविध प्रवर्गात (sharing water deficit in different sectors i.e. allocation) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाचा दि.२२/९/२०१७ च्या आदेशानुसार नमूद सूत्रानुसार करण्यात यावे. त्यानुसार विविध प्रवर्गातील वार्षिक वाटप/ हिस्सा (Annual allocation, portion/ percentage of Bulk Water user Entitlement) बाबत सक्षम प्राधिकारी पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करतील.

(अ) संदर्भित शासन क्र. ६ अन्वये पुनर्रचना करण्यात आलेल्या कालवा सल्लागार समितीची कार्यक्षमता पहाता तुटीच्या वर्षामध्ये येणारी पाणी साठ्यातील तूट सिंचन व बिगर सिंचन प्रवर्गामधून योग्यरितीने विभागून देण्याकरीता महाराष्ट्र नियमन प्राधिकरणाचा दि.२२/९/२०१७ च्या आदेशानुसार कार्यवाही संबंधित प्रकल्पासाठी असलेल्या कालवा सल्लागार समितीचे सदस्य सचिव यांनी करावी. तसे सविस्तर आदेश निर्गमित करावे.

(ब) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, कायदा २००५ नुसार १५ ते ३० ऑक्टोबर च्या दरम्यान पाणीसाठ्यावर आधारीत समन्यायी पाणी वाटप झाल्यावर अथवा इतर कारणाने जलाशयातील पाणीसाठ्यात बदल झाल्यास सदस्य सचिवांनी पुन्हा सुधारीत आदेश निर्गमित करावे.

मोठ्या प्रमाणातील पाणी वापराचा हक्क मंजूर करतांना लोकसंख्या वाढ परिगणीत करण्यासाठी पुढील ३० वर्षांचा कालावधी विचारात घ्यावा.

पिण्याच्या पाण्याची आरक्षणे / मोठ्या प्रमाणातील पाणी वापर हक्क यांचा परवाना कालावधी कायमस्वरूपी असेल. तर औद्योगिक प्रवर्गासाठी हा परवाना कालावधी २५ वर्ष असेल त्यानंतर आवश्यकतेप्रमाणे त्याचे नुतनीकरण करण्यात यावे.

४) जिल्हास्तरीय आकस्मिक पिण्याचे पाणी निश्चिती समिती :-

पाटबंधारे प्रकल्पाच्या जलाशयातील पाण्याचे वार्षिक नियोजन करतांना दोन समित्याद्वारे करण्यात येते. (१) जिल्हास्तरीय पाणी आरक्षण समिती (२) प्रकल्पाची कालवा सल्लगार समिती दोन्ही समित्यांची रचना कार्यकक्षा, कार्यपद्धती व अधिकारीता याबाबत क्षेत्रिय अधिकाऱ्यात संभ्रम दिसून येतो. तसेच पाणी आरक्षण/ पाणी वापर हक्क याबाबतचे निर्णय घेण्याचे अधिकार अधिनियमातील तरतूदीनुसार संबंधीत नदी खोरे अभिकरणाला /जलसंपदा विभागाला आहे. जिल्हाधिकारी अथवा मा. पालकमंत्री यांना नाहीत. त्याबाबत पुढील प्रमाणे सुस्पष्ट निर्देश देण्यात येत आहेत.

समितीची रचना :- जिल्ह्याचे पालकमंत्री यांचे अध्यक्षतेखाली खालीलप्रमाणे समिती नियुक्त करण्यात येत आहे.

१) जिल्ह्याचे पालकमंत्री	अध्यक्ष
२) सिंचन व्यवस्थापनेशी संबंधित अधीक्षक अभियंता (जलसंपदा विभाग)	सदस्य
३) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
४) जिल्ह्यातील महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे अधीक्षक अभियंता	सदस्य
५) जिल्ह्यातील सर्व महानगरपालिकांचे आयुक्त	सदस्य
६) मोठे प्रकल्प:	
प्रकल्पस्तरीय पाणी वापर संस्थांचे प्रतिनिधी. ज्या ठिकाणी प्रकल्पस्तरीय पाणी वापर संस्था नसेल अशा ठिकाणी संबंधीत अधीक्षक अभियंता यांनी नामनिर्देशित केलेल्या पाणी वापर संस्थेचा एक प्रतिनिधी.	सदस्य
७) मध्यम प्रकल्प व ल.पा.प्रकल्प:	
संबंधीत अधीक्षक अभियंता यांनी नामनिर्देशित केलेल्या पाणी वापर संस्थेचा एक प्रतिनिधी.	सदस्य
८) जिल्हाधिकारी	सदस्य सचिव

समितीची कार्यकक्षा :-

- अ) समितीने फक्त आकस्मिक/प्रासंगिक पिण्याच्या पाण्याच्या गरजेची निश्चिती १५ ऑक्टोबर ते १५ जुलै या कालावधीकरीता करावयाचे आहे.
- ब) आकस्मिक पिण्याचे पाणी परिमाणाची निश्चिती ही ज्या गावांना जलसंपदा विभागाचे पिण्याचे पाणी आरक्षण / Bulk Water Entitlement मंजूर नाही त्यांचेकरीता असेल. अशा गावांचा स्वतःचा पिण्याच्या पाण्याचा स्रोत संपला असेल वा पुरेसा नसेल तर त्यांना थेट जलाशयातून वा कालव्याद्वारे लागणारे पाण्याचे परिमाण विचारात घ्यावे.
- क) आकस्मिक पाण्याचे परिमाण काढतांना महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण दि.२२/९/२०१७ चे आदेशातील निकषानुसार लागणारे पाणी अधिक वहनव्यय, बाष्पीभवन इ.बाबी विचारात घ्याव्यात.

जिल्हास्तरीय आकस्मिक पाणी निश्चिती समितीची बैठक ५ ऑक्टोबर ते १५ ऑक्टोबर दरम्यान घ्यावी जेणेकरून महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम कलम ११ (ग) व १२ (६) (क) नुसार खोरे/ उपखोरे/ प्रकल्प खरीप समन्यायी पाणी वाटप परिगणना करताना आकस्मिक पाण्याची गरज निश्चित झालेली असेल.

जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव यांनी समितीने निश्चित केलेले प्रकल्प निहाय/ गावनिहाय/ आकस्मिक/ प्रासंगिक पाण्याचे आरक्षण/ संबंधीत वापराकर्ता संस्थेच्या नावासह सोबतच्या परिशिष्ट “अ” मध्ये समन्वयक अधीक्षक अभियंता यांचेमार्फत कार्यकारी संचालक, पाटबंधारे विकास महामंडळ यांना कळवावे.

कार्यकारी संचालक यांनी त्या वर्षातील हया आकस्मिक पाणी मागणीचे आरक्षण /Bulk Water Entitlement मंजूरीचे आदेश काढावेत.

नदी खोरे अभिकरणाने १५ ऑक्टोबरच्या पाणीसाठ्यावर आधारीत खोरे / उपखोरे / प्रकल्पस्तरीय समन्यायी पाणी वाटप आदेश काढताना आकस्मिक पाणी आरक्षण देखील विचारात घ्यावे. तदनंतर सदस्य सचिव, कालवा सल्लागार समिती यांनी परिच्छेद क्र.३ (अ) व (ब) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे तुटीच्या विभागणीची कार्यवाही करावी.

त्यानंतर कालवा सल्लागार समितीची बैठक ठेवावी. कालवा सल्लागार समिती मध्ये आकस्मिक बिगर सिंचन आरक्षणे अथवा बिगर सिंचन पाणी आरक्षण / वापरातील फेरबदल/ वार्षिक कोटा मंजूरी इ. प्रस्तावित किंवा मंजूर करू नये. कालवा सल्लागार समितीचे कार्यक्षेत्र हे फक्त सिंचनासाठी शिल्लक राहणाऱ्या पाण्याच्या नियोजनापुरते मर्यादित आहे.

- ५) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाकडील याचिका क्र.५/२०१८, दिनांक २/११/२०१८ मधील निर्देशानुसार दिर्घकालीन बिगर सिंचन आरक्षणाच्या उद्भव निश्चिती करण्याबाबत दयावयाच्या मंजूरीसाठी व इतर कार्यपद्धतीबाबतचे धोरण आखण्यात येत असून त्याचे स्वतंत्रपणे आदेश निर्गमित करण्यात येतील. तोपर्यंत याबाबत संदर्भाधीन क्र.२ च्या शासन आदेशानुसार कार्यवाही करावी.

हा शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०१८१२०११५५८४४०८२७ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(अ.अ.कपोले)
शासनाचे उप सचिव

प्रत,

- १) मा.राज्यपाल यांचे सचिव

- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव
- ३) सर्व मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव
- ४) सर्व मंत्रालयीन विभाग
- ५) महासंचालक, माहिती व प्रसिध्दी संचालनालय, मुंबई
- ६) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई
- ७) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, अंधेरी, मुंबई
- ८) महालेखाकार (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य १, मुंबई
- ९) महालेखाकार (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य २, नागपूर
- १०) प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा), महाराष्ट्र राज्य १, मुंबई
- ११) विभागीय आयुक्त, मुंबई/नाशिक/पुणे/औरंगाबाद/नागपूर व अमरावती
- १२) आयुक्त, कृषि विभाग, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- १३) सचिव, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, मुंबई
- १४) सर्व कार्यकारी संचालक, पाटबंधारे विकास महामंडळे/महासंचालक (वाल्मी/मेरी)
- १५) सर्व मुख्य अभियंते, जलसंपदा विभाग/पाटबंधारे विकास महामंडळे
- १६) सर्व आयुक्त, महानगरपालिका
- १७) सर्व जिल्हाधिकारी,
- १८) सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी
- १९) सर्व अधीक्षक अभियंते, जलसंपदा विभाग
- २०) सर्व अधीक्षक अभियंते व प्रशासक, लाभक्षेत्र विकास प्राधिकरण
- २१) सर्व कार्यकारी अभियंता, जलसंपदा विभाग
- २२) सर्व तांत्रिक अधिकारी/कार्यासने, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- २३) सि.व्य.(धो)संग्रहार्थ.

परिशीष्ट “ अ ”

“जलसंपदा विभाग, शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण - २०१८/(५११/१८)/सि.व्य.(धोरण), दिनांक : ०१/१२/२०१८ ”
“ जिल्हास्तरीय आकस्मिक पाणी निश्चिती समितीने निश्चित केलेले पाणी परिमाण ”

अ.क्र.	गावाचे नाव	तालुका	लोकसंख्या	म.ज.नि.प्रा. दि.२२.०९.२०१७ मधील मापदंडानुसार लागणारे पाणी दलघमी	पशुधन संख्या	पशुधनासाठी लागणारे पाणी लिटर/जनावर	लागणारे नक्त पाणी (५+७)	बाष्पीभवन	कालवा/नदी वहन व्यय	एकुण लागणारे पाणी मागणी (८+९+१०)	जलाशयाचे नाव	पाणीपट्टी भरण्यास जबाबदार संस्था	शेरा
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.	९.	१०.	११.	१२.	१३.	१४.

समन्वयक अधीक्षक अभियंता

जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव,
जिल्हास्तरीय आकस्मिक पिण्याचे पाणी निश्चिती समिती

टिप :-

- उपरोक्त तक्ता समितीच्या बैठकीतील माहिती / चर्चेनुसार समन्वय अधीक्षक अभियंता यांनी तयार करावा व जिल्हाधिकारी यांचे स्वाक्षरीनंतर इतिवृत्तासह कार्यकारी संचालक यांना १८ ऑक्टोबर पर्यंत सादर करावा.
- लागणारे पाणी हे जलाशयातून उचलून घ्यावयाचे आहे. नदी / कालवा यातून वहनव्यय मागणीपेक्षा जास्त असल्यास अश्या मागण्या कार्यकारी संचालक यांनी शासन निर्णयातील अ.क्र. ४ (क) नुसार आदेश निर्गमित करताना विचारात घेऊन परिस्थितीनुरूप अंतीम निर्णय घ्यावा.
- जिल्ह्यामध्ये २ वा ३ अधीक्षक अभियंता यांचे कार्यक्षेत्र असल्यास जास्त सिंचन क्षेत्र असलेला अधीक्षक अभियंता समन्वयक असेल.

४. कृषी व प. दु. म. विभाग, शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण - २०१४ / प्र.क्र.१७४ / पदुम-४, दि.२७/०८/२००९ मध्ये नमुद केल्यानुसार टंचाई परिस्थितीत दैनंदिन किमान खालीलप्रमाणे पिण्याच्या पाण्याची आवश्यकता विचारात घ्यावी.

अ.क्र.	पशुधनाचा प्रकार	पिण्यासाठी दैनंदिन पाण्याची आवश्यकता(लिटर)
१.	गायी, म्हशी, बैल(मोठी जनावरे)	३५ ते ४०
२.	वासरे, पारड्या(लहान जनावरे)	१० ते १५
३.	शेळ्या, मेंढ्या	३ ते ४